

Т. П. Беценко

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
м. Суми, Україна,
tpb2016@ukr.net,
ORCID 0000-0002-1936-6673*

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ЯК НЕВІД'ЄМНІ СКЛАДНИКИ ПОЕТИЧНОГО ЛІНГВОСТИЛЮ (НА ПРИКЛАДІ МОВОТВОРЧОСТІ ІВАНА МАЛКОВИЧА)

У статті здійснено спробу з'ясувати специфіку використання у сучасній українській поезії різнорівневих образних одиниць, що формують категорію мовно-естетичних знаків національної культури. На прикладі поетичної мовотворчості Івана Малковича реалізовано спостереження за особливостями вживання митцем словесно-образних знаків, що глибинно споріднені з національно-культурним континуумом. Виявлено групи одиниць, належних до мовно-естетичних знаків національної культури.

Ключові слова: *мовно-естетичний знак національної культури, словесно-образний знак, поетична мовотворчість, художня мова, художній лінгвопростір, поетичний стиль Івана Малковича, поетичне мовомислення, мовомисленнєва культура.*

Постановка проблеми. Розвиток мови безпосередньо пов'язаний з ідіотворчістю митців, що представляють певну культуру. Потужним ґрунтом для розбудови мовної системи є поетичний простір. Дослідження художньо-образної парадигми зумовлене потребою осягнути глибину і обсяг розширення поетичної думки як фрагмента мовомисленнєвої культури. У свою чергу це дасть можливість пізнати природу національної мовотворчості, традиції словесно-образного мовотворення, джерела, шляхи і способи розвою (збагачення, варіювання, трансформації, ускладнення, видозміни) поетикальної системи. Одним з малодосліджених питань, що належать до кола означених проблем, є питання про естетичний потенціал мовних знаків як культурно маркованих одиниць, про їх художньо-виражальну вартість та значущість у національно-культурному контексті, про статус цих одиниць у просторі української ментальності. Відповіді на ці питання можна отримати на основі дослідження ідіостилю художників слова. Доволі складним і водночас суттєвим, оригінальним у означеному плані видається ідіолект Івана Малковича.

Аналіз останніх досліджень. Питання про мовно-естетичні знаки національної культури порушила С. Я. Єрмоленко [2]. У дослідженнях вченого осмислено сутність означеного поняття, розкрито співвідношення понять мова і культура, розглянуто концептуально-знаковий вимір синхронного зрізу літературної мови, схарактеризовано ряд ключових слів-понять як мовно-естетичних знаків культури (*людина, земля, сон, терен, вітер*), розкрито розуміння літературної мови як компонента національної культури. До вказаної проблематики належить дослідження В. В. Жайворонка.

Мова поетичних творів Івана Малковича в означеному напрямі не була предметом наукових студій.

Формулювання мети та завдань. Мета нашої розвідки полягає у тому, щоб виявити та описати різноманітні вербалізовані одиниці, що складають фонд мовно-естетичних знаків національної культури і засвідчені у поетичному ідіолекті Івана Малковича.

Основне завдання – схарактеризувати мовно-естетичні знакові одиниці, що репрезентують у образних мовоформах національно-культурний простір, реалізований у контексті сучасної поетичної творчості.

Об'єктом спостереження обрано мову поетичних творів Івана Малковича, **предметом** – різноманітні мовно-естетичні знаки національної культури, засвідчені в ідіостилі письменника.

Виклад основного матеріалу. Мовно-естетичні знаки національної культури - це «різноманітні мовні одиниці, до яких належать слова-поняття, приказки, прислів'я, крилаті вислови, фразеологізми, афоризми, рядки із творів художньої літератури тощо» [2, с. 7]. Такі одиниці формують національно-мовну картину світу, ментальний простір мовців. Вони акумулюють побутовий), психічний (емоційний), культурний тощо досвід поколінь і містять закодовану інформацію про різноманітні факти, явища, події із життя народу. У них збережено мудрість віків. Як правило, такі одиниці нашаровують (своєрідно компресують) значний змістовий обсяг поняття.

Мовно-естетичні знаки національної культури розуміємо як вербалізовані поняття, що складають концептуальний вимір ментальності, відображеної в художній творчості; як ідеї, естетично осмислені в межах національно-культурної дійсності; як максимально естетизовані слова-поняття, слова-образи, ключові слова, що усвідомлюються як величини національно-культурної, мовнокультурної парадигми. За цими одиницями закріплено бачення ментальної вартісності предмета в повсякденному бутті.

Спостережено, що поетичний простір мови Івана Малковича національно естетизований, хоча й представлений модерно, оригінально, нешаблонно. Впізнаваність у мовній особистості Івана Малковича українського митця здійснюється різнопланово і в багатьох випадках завдяки актуалізації вербалізованих образних засобів.

У поезії Івана Малковича засвідчене масштабне коло слів-понять, що формують національну картину світу (мовну картину світу) його творів.

Найбільший, найоб'ємніший клас мовно-образних одиниць, що детермінують українську дійсність, творять назви рослинних реалій: смерека (*і не зломить його високої смереки; ніби снігу зі смереки натряслося мені за душу*), черешня (*Хтось там сивий до стовбура притулить чоло, до черешні, що зрубана й спалена давно*), бук (*де так подібні до хлоп'ят худі баранчики і буки.*), явір (*І так нам сумно буде стоятись під яворами і дивитися всьому услід, А про гай зелений, а про птиці - вже не хочеш?; я за листя ховався: яворовий лист до серця притис*); євшан (*будуть гризти ночей коржі й нюхати євшани*).

Спостережено, що одні з фітонімів чітко мають зв'язок з батьківським простором митця – західним регіоном України (смерека, бук) і слугують символічним позначенням західноукраїнського континууму, інші – вписані в загальнонаціональний контекст (такі образні знаки історично осмислені, споріднені із фольклорним джерелом): явір, євшан, калина, черешня. Як і у фольклорі, в поезії митця явір символізує особу чоловічої статі. Іван Малкович обіграє фольклорний мотив перетворення парубка в явора (*Я стану явором: зайди у тінь мою і притулись до крони молоді або у листя тепле, як в долоні, впади - я м'яко листям постелю*).

Почасти фольклорний знак-символ, на перший погляд, у авторському тексті віддаляється від первинної семантики і не має ніякої залежності від народних джерел. Проте осмислення його в єдності із всіма компонентами переконує в існуванні нерозривного і споконвічного зв'язку з фольклорними творами: *Наша нація в чварах сконає... / - Я не хочу це чути! Брехня! / Не над ними калина палає, / не над нами реве вороння...* У наведеному контексті образний знак-символ калина асоціюється з Україною – народом, нацією; заперечення його наявності (*не над ними калина палає*) вказує на відсутність національного духу, інтересів нації у частини суспільства, на ворожість відносно рідного народу).

Суттєвими для сприйняття поетичного світу Івана Малковича постають уживані митцем назви народних звичаїв, обрядів, що ідентифіковані суто з

українським буттям: меланка (водити меланку): *тоді стала дуже проситись до хати; ще із часу меланки, із часу найлегших снігів, коли під подушки прилітали найкращі дарунки*); коляда (колядка): *при цій малій нехитрій коляді все менше нас: мороз на голос тисне.; Іде з хоругвою колядки*; Такі одиниці не тільки повідомляють про споконвічну культуру побуту наших предків, а й вказують на самотні реалії національного буття, складаючи його духовні основи.

До цієї групи найменувань можна віднести назви обрядових страв: кутя (*Солодка, мов кутя, колядка сніги вселюдські розсуває*), що так само засвідчують виплекану звичаєвість, високу культуру життєбуття.

Естетичною потужністю характеризуються власні назви. Власні найменування у поезії митця є одними з найвиразніших у змістовому плані одиниць. Топонімічні знаки використано багатопланово: насамперед – для маркування простору Західної України, що разом з тим постає уособленням батьківського краю, своєрідної традиційності та культури (*і, ніби Черемош в кашиці, далекий жаль мій в стіни б'є; Той сон твій, що побіг до Коломиї, не збудеться*). Іван Малкович володіє майстерністю не тільки добирати топонімічні знаки, а й так розташовувати їх у поетичному контексті та акцентувати увагу на їх значущому в культурно-історичному плані змістовому ореолі (шляхом метонімічних асоціацій), що вибудовується міні-модель авторового бачення українського культурного простору: *ми – не ми; ми – однойменні - , Моринців – нема – (Підлисса, Нагуєвич...) – тютюн, цигарка, Чигирин – розтерті в жмені – вже й тінь не падає від нас – одна лиш манна небесна сипле на лоби – о щастя! о осанна!..* За топонімічними знаками-символами, що їх представив митець, постають епохи національного розвою, ідентифіковані з іменами визначних діячів національної культури і їх внеском у розбудову нашої культури, мови, літератури (Полтава – Іван Котляревський, Моринці – Тарас Шевченко, Нагуєвич – Іван Франко), державності (Чигирин – символ гетьманської влади за часів національно-визвольної боротьби). Символом козацької слави та доблесті незмінно виступає Січ (*Йде Скворода, рясні тягнуть від Січі дими...*). Отже, власні назви сприймаються як орієнтири духовного світу. Це конотовані одиниці (усі вище наведені – з позитивною семантикою).

Підгрупу мовно-естетичних одиниць – власних назв формують антропоніми. У поезії Івана Малковича – імена визначних особистостей – діячів української культури (*Блудний Скворода з паличкою в руці селами загляда, списує папірці*); імена історичних осіб – державних діячів (Ігор, витязь той слов'янський, зараз рушить до походу); імена історичних

особистостей (*Ярославна проводить*). Хоча власних назв у поетичному доробку Івана Малковича небагато, проте вони значущі, важливі у змістовому плані, відтак – виразові в естетичному.

З групою власних найменувань співвіднесене культове поняття, представлене назвою давнього слов'янського бога (*Христос приходив до Дніпра, щоби повергнути Перуна*). Як відомо, Перун – бог блискавки і грому, один з найголовніших персонажів давньоукраїнської міфології [5, с. 190]. Цей словесно-образний знак уособлює правічну слов'янську культуру і символізує міць, силу, владність. У поетичному тексті він постає як відгомін віків, як таємниче і незвідане минуле, як своєрідне духовне протиборство.

До вказаного різновиду одиниць можна зарахувати найменування давніх пам'яток культури, як-от: Велесова книга «старовинний язичницький епос VIII – IX ст. н.е, що зображує життя давньоукраїнських племен» [5, с. 44]: *смолити вірні кораблі і книгу Велеса читати...* За всіма розгляданими мовно-естетичними знаками уявляється ретроспекція української дійсності. Відбувається поєднання минулого з сучасним. Здійснюється пошук тих духовних величин, що є доленосними для нації.

Базовим підґрунтям для ідіотворчості Івана Малковича слугують фольклоризми (фольклорні епітети, фольклорні знаки-символи, назви дій, що засвідчені й опоетизовані в народній творчості, назви фольклорних понять). Це закономірно. Адже «народнописенна творчість – це український чорнозем, на якому виростає багата художня література. Із тисячолітніх культурних нашарувань витворюються мовно-естетичні знаки національної культури, найдосконаліші художньо-словесні форми» [3, с. 9]. На думку С. Я. Єрмоленко, мовно-естетичні знаки невід'ємно «пов'язані з фольклором, художніми текстами, з тим культурним дискурсом, й який занурений мовець, читач» [2, с. 303]. Активізовані автором народнопоетичні епітети не тільки зближують мову авторську й фольклорно-пісенну, а й своєрідно маркують текст, споріднюють з давніми традиціями слововживання. Частотними в аналізованих текстах постають епітетні структури *дрібен дощик* (*З-за високої стодоли дрібен дощик дрівці коле*); *білі руки* (*мати білі руки*); *каре око* (*глянь карим оком*), *бистра вода* (*що бистра вода рибку понесла до чужого Дунаю*); *вечірня зоря* (*воском вечірня зоря не залле мені вуха...*). Вказівку на фольклорне джерело має трансформована епітетна сполука *зелена рута* (*рутка в зеленім, хата в покрівлі, в синім – ожина*). Фольклорні епітетні конструкції відзначаються додатковою інтенсивністю емоційного впливу: «слово набуває додаткової

сили, усталившись у стійкому словосполученні» [2, с. 303]. Відтак поетичний малюнок Івана Малковича, хоч і суто авторський, проте забарвлений фольклорно-пісенним колоритом. Впізнаваність національного митця у таких випадках – безпомилкова.

Улюбленим у Івана Малковича є фольклорний образ-символ Дунай (*чи дном Дунаю не заголосно скаче?.. ; Ще чутно пісню, але й з неї повитікав Дунай; Дунай з пісень повитікав*). Він традиційно символізує плинність, змінність, далеку віддаль, розлуку, кохання тощо. Крім того, у поезії Івана Малковича – це поетичний знак-символ, наскрізно естетизований і споріднений з поняттями пісенність, емоційність, почуття, душевне піднесення. Як вторинний словесно-образний знак, запозичений з фольклорної дійсності, Дунай водночас сприймається як максимально абстраговане концентроване поняття, характерне для мовно-пісенної картини світу, як ідея вічного буття фольклорного слова-образу.

Канонічними знаками українського фольклору усвідомлюються складні слова: *мед-пиво* (*із серця нишком в зелену фляжку мед-пива наточували*), *зелен-ріка* (*над зелен-рікою*). У таких випадках (як і сталі епітети) мовно-естетичні знаки корелюють з поняттям формульності. Вони також можуть бути кваліфіковані як народнопісенні універсалиї. Субстантивна формула *мед-пиво* – природна для фольклорного дискурсу. Структура *зелен-ріка* утворена за зразком народнопісенної моделі й тісно зближена з нею.

Використання персонажів з українських казок та їх відповідне сприйняття теж орієнтує на національно-мовний культурний континуум (*Сорочечка білесенька, а личко, як без: не бий, мамо, телесика – цей слід відпереш*).

Автор володіє вправністю уживання словотвірних моделей, співзвучних з фольклорною традицією творення слів. Крім фольклорних прийомів творення складних слів, митець вдається до використання суфіксів із зменшено-пестливим, здрібнілим значенням; фактично, поет «дублює», «запозичує» мовні одиниці, які у народнопісенному дискурсі ускладнені цими афіксами (*Сорочечка білесенька, а личко, як без; Ой та кісточка просвердлить сорочку тонку, ввійде вона у серденько, як в черешеньку...; Вслухаюсь в серденько так само: туюсь, шепчу йому про гори, і вгадуємо долі знак*). Відтак поетичний малюнок тяжіє «вкрапленнями» народнопісенних елементів, що авторськи обігруються й естетизуються: виникають емоції замилювання, співчуття, інтимності, душевної близькості й своєрідної народнопісенної ліричності.

Фольклорною традицією слововживання позначені такі формульні сполуки, вживані митцем, як *кучері розчісували; сіяти жито, сіяти гречку* та ін. (*на місяці хочу посіяти гречку й пшеницю*).

Мовно-естетичні знаки в авторському тексті показові тим, що поєднують дві площини, зокрема фольклорну і авторську; в цьому оригінальному переплетенні «постає міфологізований світ, який зберегла мова, її опоетизовані загальні та власні назви» [2, с. 345].

Мовно-естетична знаковість у поетичній практиці митця створюється і передається не прямолінійно, а штрихово. Модерно, ніби натякаючи через трансформовані образи чи деталі, на зв'язок з відомими, усталеними, канонізованими образами-поняттями, письменник вибудовує свій світ поетичних реалій. При цьому не відходить від законів і правил народного поетикального стилетворення. Наприклад:

ой побачити б нам крізь дощ дрібонький
ту високу гіллячку
на якій сіро кує зозуля легонька
кує кує а ввечері плаче
ой не плач не плач сумна зозулечко
що так мало даєш нам що ми невічні
бо ми собі зломим ту солодку гіллячку
і будемо найщасливіші.

Помітно, що, крім формульних структур *дощ дрібненький, кує зозуля* та *фольклорної форми слова*, митець реалізує у тексті мовно-образний, мовно-структурний та змістовий плани фольклорно-пісенного слововживання. Іван Малкович віртуозно трансформує народнопоетичне формулу *сіра зозуля кує* – у структуру *сіро кує зозуля*; використовує народне повір'я про те, що зозулі кування – то плач за дітьми, яких вона підкинула. Як і у фольклорному дискурсі, асоціює образ зозулі з сумом, тугою, плачем, душевними стражданнями і роздумами над долею.

Народнопісенні образи *роси, зозулі, туману, ранку* невідомо переосмислені й обіграні у поетичному контексті. За ними вгадується фольклорна традиція, відтворюється мовна картина світу етнобуття: *Сизі ранки поснули, зозулі під росами сплять, зелені стебла цибулі з низеньких туманів стримлять*.

Для мовомислення Івана Малковича характерним є максимальне абстраговане ущільнення-стиснення полісемантичного фольклорного образу символу. Так, невідомо, на перший погляд, і змістово незглибимим, неосяжним уявляється концептуальний образ-символ *калина*:

ПРАКОРАБЕЛЬ

Вантажений калиною, сповільна
 він рівно опускається до дна;
 сто років углибає — божевільна
 у тих прозорих водах глибина,
 Там сховок духу, там — ясна година,
 комори наші: з тих запасників
 зцілюща виринатиме калина
 на сотнях затаєних кораблів.

Очевидно, тут *калина* – пам'ять поколінь, символ України (пракорабля) з її прадавніми традиціями, звичаями, обрядами; більше того, – символ народного духу, чуттєво-моральної сутності нації в космічному вимірі, символ осердя, душі етносу (від макровиміру (держави) до мікрровиміру (родини, особистості)), що знецінюється, зникає, гине в повсякденності сучасності, нівелюється під впливом зовнішніх чинників.

Традиційно *калина* символізує у фольклорі красу дівчини. Цей поетичний знак-символ – улюблений у пісенній творчості. Іван Малкович так само обігрує його, додаючи ще й такі словообрази, як *туман* (народнопісенне ключове слово) та *Ярина* (давнє слов'янське ім'я), *скіф'янка* (скіфи – давні іранські племена, що перебували до нашої ери на землях України): *Як з амфори зійшла - така, /мов за туманами калина, - / скіф'янка горда і п'янка/ з прадавнім іменем: Ярина.*

Оригінальним прийомом використання мовно-естетичних знаків національної культури є перефразування крилатого вислову Сковороди («Світ ловив мене, та не спіймав») у віднайдене слово-замінник *пійманий* у словосполученні *пійманий Сковорода*).

Письменник не тільки дає друге життя фольклорним реаліям, а й відшукує інші словообрази, що характеризують українську дійсність, наприклад, з рослинного світу: *молочай, подорожник (там інколи з легкістю вірилось в те, ніби ти — подорожник... / Місто юності, ти подорожнику мій невідмовний з прожилком ратуші посередіні)*. Відтак мова письменника – картина світу етносу з відображенням у ній народним духом, народним мисле буттям.

Висновки. Отже, мовно-естетичні знаки української культури – духовне надбання інтелектуально-чуттєвої діяльності наших предків. Це закодовані й генетично успадковані різнопланові одиниці, за якими пізнається ментальний світ мовців, правічне минуле в усіх аспектах життєіснування. Поетична творчість Івана Малковича підтверджує

значущість і вартісність означених одиниць у творенні художньо-образної системи віршованих текстів. Мовнокультурна особистість Івана Малковича органічно поєднує авторське і національне начала, що нерозривно, невіддільно взаємопов'язані та взаємозумовлені.

Список використаної літератури

1. Войтович В. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 664 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури. Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. 352 с.
3. Єрмоленко С. Нариси з української словесності (стилістика та культура). Київ : Довіра, 1999. 431 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. К. : Довіра, 2006. 703 с.
5. Малкович Іван. Творчість. Вірші, поезія. URL: www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=18&type=tvorch
6. Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. К. : Велес, 2009. 240 с.

References

1. Voytovych V., 2002. Ukrayins'ka mifolohiya. Kyuyiv : Lybid'.
2. Yermolenko S. Ya., 2009. Movno-estetychni znaky ukrayins'koyi kul'tury. Kyuyiv : Instytut ukrayins'koyi movy NAN Ukrayiny.
3. Yermolenko S., 1999. Narysy z ukrayins'koyi slovesnosti (stylistyka ta kul'tura). Kyuyiv : Dovira.
4. Zhayvoronok V., 2006. Znaky ukrayins'koyi etnokul'tury : slovnyk-dovidnyk. K. : Dovira.
5. Malkovych Ivan. Tvorchist'. Virshi, poeziya. Available at: www.poetryclub.com.ua/metsr.php?id=18&type=tvorch
6. Plachynda S., 2009. Slovnyk davn'oukrayins'koyi mifolohiyi. K. : Veles.

АННОТАЦИЯ

Т. П. Беценко. Языково-эстетические знаки украинской культуры как неотъемлемая часть поэтического лингвостилия (на примере творчества Ивана Малковича).

В статье предпринята попытка выяснить специфику использования в современной украинской поэзии разноуровневых образных единиц, формирующих категорию культурно-эстетических знаков национальной культуры. На примере поэтического творчества Ивана Малковича реализовано наблюдение за особенностями употребления художником словесно-образных знаков, которые родственны с фольклорным национально-культурным континуумом. Выявлено группы единиц, принадлежащих к культурно-эстетическим знакам национальной культуры.

Ключевые слова: культурно-эстетический знак национальной культуры, словесно-образный знак, поэтическое языкотворчество, художественная речь,

художественное лингвистическое пространство, поэтический стиль Ивана Малковича, поэтическое языковое мышление, культура языкового мышления.

SUMMARY

T. P. Betsenko. Language and Aesthetic Signs of Ukrainian Culture as an Integral Part of Poetic Linguistic (on the Example of Creativity of Ivan Malkovich).

Language development is directly linked with the work of artists that represent a culture. Powerful ground for the development of the language system is a poetic space. Research artistically shaped paradigm driven by the need to grasp the depth and volume expansion poetic thought as a fragment of language mental culture. In turn, this will enable to know the nature of the national linguistic creativity, tradition verbal and figurative language of creation, source, ways and means flowering of (enrichment, variation, transformation, complications, modifications) poetic system. One of the unexplored issues within the circle of the aforementioned problems is the question of linguistic signs aesthetic potential as a cultural marked units, their artistic and expressive value and importance in the national cultural context, the status of these units in the space of Ukrainian mentality. Answers to these questions can be obtained from the study idiostyle writers. Quite difficult while essential, in the original plan seems idiolect appointed John Malkovich

The issue of language and national culture aesthetic signs violated C. I. Ermolenko. In essence of meaningful research scientist appointed concepts disclosed value concepts language and culture are considered conceptual and symbolic dimension simultaneous cutoff literary language Author determined number of key words, concepts as language and culture aesthetic characters (people, land, dream, thorns, wind), reveals literary language understanding as a component of national culture.

The goal of our exploration is to identify and describe the different levels verbalized units that form the foundation of language and aesthetic characters of national culture and certified in poetic idiolect John Malkovich.

The main task – to characterize the aesthetic sign language and units representing in figurative language forms of the national cultural space, implemented in the context of modern poetry.

The object of observation chosen language poetry of John Malkovich, the subject – different levels of language and aesthetic characters of national culture, a certified idiostyle writer.

In the article the attempt to find out the specifics of using poetry of John Malkovich shaped multi-level units that form the category of language and aesthetic characters of national culture. Done monitor features the use of verbal and figurative artist signs related with deep national and cultural continuum. Discovered group of units, due to language and aesthetic characters of national culture.

Keywords: *aesthetic sign language and national culture, verbal and figurative mark poetic linguistic creativity, artistic language, art oprostir linguistic, poetic style of John Malkovich, poetic language of thought, language mental culture.*